

Дніпрові пороги

природно-людський феномен України

Дніпровими порогами називають виходи гранітів, гнейсів мігматитів та інших кристалічних порід Українського щита у річці головної водної артерії країни [01], розташованих між містами Дніпропетровськ і Запоріжжя.

Кристалічні породи щита утворилися в архей та протерозой (2-3 млрд. років тому), а на заваді Дніпру стали лише приблизно 2 млн. років тому, коли у межах сучасної України формувалася річкова мережасітка. Згодом дніпрові води впералися з потужною перешкодою на шляху до Чорного моря, залишивши на згадку грандіозну в десятки тисяч квадратних кілометрів алювіальну рівнину, що займає сучасне лівобережжя Середньої Надніпрянщини.

Про Дніпрові пороги — одну з перешкод на славнозвісному шляху “з варягів у греки”, відомо з найдавніших історичних документів. Перші згадки про них є у творах давньогрецьких письменників (початок нашої ери), присвячених опису одного з походів аргонавтів.

Андрій Івченко
канд. геогр. наук,
ст. наук. співр.
Інституту географії
НАН України,
м. Київ

Сайт А. Івченка
www.photoukraine.org

Відносно детальний опис порогів та їхні староруські і скандинавські назви у своєму багаторічному літописному творі (946-953 роки) навів **Костянтин Багрянородний**. Він налічив лише 7 із 9 порогів, що традиційно виділялися з середніх віків. Про те що Дніпрові пороги були добре відомі у Київській Русі, підтверджує цитата зі славнозвісного “Слова о полку Ігоревім” (1187 рік): “О, Днепре словутицю! Ты пробилъ еси каменныя горы”.

У порожистій частині Дніпра, довжина якої досягала 65 км, перепад висот річища становив 31 м, а його ширина — 380-960 м, існувало 9 порогів (вниз за течією: Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненасиць або Ревучий, Вовницький, Будило, Лишний та Вільний [02]). Крім порогів тут було понад 60 не суцільних і не стрімких виходів кристалічних порід, що називали “забори” і майже стільки ж островів. Серед порогів існував природний, хоча і вельми небезпечний, Козацький хід, яким дніпровські козацькі лоцмани хвацько водили переважно невеликі судна.

Зберігся досить цікавий опис порогів польського шляхтича **Богуслава Маскевича**, якому довелося долати дніпровські перешкоди у жовтні 1647 року: “Ці всі пороги стоять упоперек Дніпра на кшталт якогось порогу, через що й називаються порогами, але швидше на кшталт греблі, хоч і не можна по ним ходити... найгіршим є Ненасиць, котрий іде як сім гребель, а коли козаки тягли сушею свої човни, то завжди чи туди, чи сюди йдучи, то з них принаймні один, якщо не більше мусив затонути, через це й називають поріг Ненасиць...”

Перші спроби вирішення проблеми судноплавства порожистою частиною Дніпра відносяться до початку XVIII століття, але Новий хід у порогах (штучний канал в кристалічних породах) почали робити наприкінці сторіччя. Вибухами трошили граніти з перервами майже 60 років, але створений в 1854 році Новий хід був надто вузьким (10-20 м) і неглибоким (до 1 м) та не виправдав сподівань. Лише в радянський період проблему судноплавства було вирішено у радикальний спосіб — у 1927-1932 роках збудовано первісток соціалістичної індустріалізації Дніпрогес ім. В. Леніна [03]. Води Дніпровського водосховища сховали пороги і зробили головну водну артерію країни судноплавною [04] на всьому її протязі, а найвища дніпровська гребля досі викликає небезпідставну гордість і милує око [05].

З Кодацького порогу, який складався із чотирьох гряд загальною довжиною близько 400 м (з падінням води в 2 м) і виступав з води біля нинішнього села Старі Кодаки (південне передмістя Дніпропетровська) колись починався ланцюг дніпровських судноплавних перешкод. Тут у липні 1635 року Річчю Посполитою на кручі над Дніпром заснована фортеця

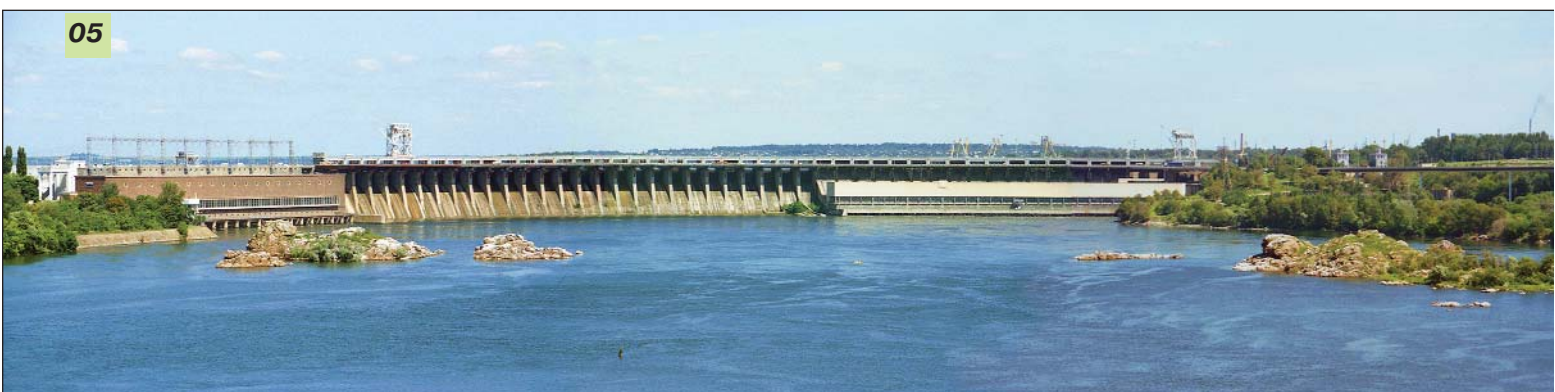
02

03

04

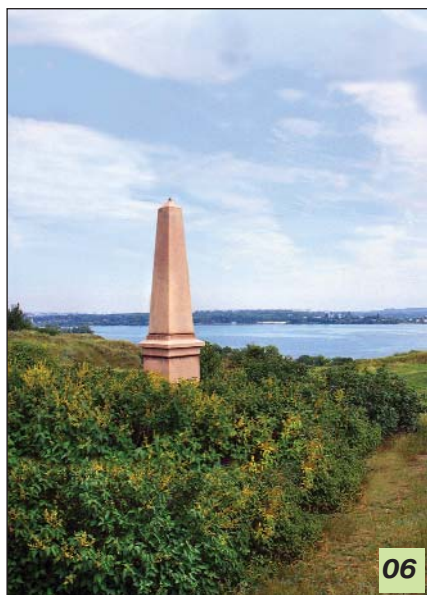

05

Кодак, метою якої було перешкоджати втечам селян та ізолювати заколотну Запорозьку Січ. Земляну Кодацьку фортецю будував французький інженер *Гійом де Болпан*. Вона мала гарнізон із двохсот німецьких драгунів. Через місяць недобудовану фортецю захопили і зруйнували повсталі українські нереєстрові козаки під проводом гетьмана *Івана Сулими*. Повстання придушили лише на початку зими, а його керівника і п'ятьох помічників захопили у полон та четвертували у Варшаві. До 1639 року фортецю знову відбудували, а гарнізон збільшили втричі. На самому початку Визвольної війни українського народу в 1648 році козаки полковника *М. Нестеренка* протягом чотирьох місяців тримали в облозі кодацький гарнізон, доки той не здався. З тих пір у фортеці стояв нечисленний козацький сторожовий загін, і жили лоцмани, що заробляли на життя, проводячи судна через пороги. В 1711 році невдалий Прутський похід російського царя *Петра I* закінчився принизливим миром, відповідно до якого Російська імперія мала зрівняти із землею кілька фортець, серед яких була і Кодацька. В 1730-х роках у колишній фортеці, від якої залишилися тільки фрагменти оборонних валів і ровів, виникло невелике козацьке поселення — центр Кодацького полкового укріплення (паланки). Наприкінці XVIII

століття, після ліквідації Запорозької Січі, воно було перейменоване в село Старі Кодаки. **На фрагменті трохі відновленого оборонного валу в 1910 році був встановлений монумент фортеці Кодак [06], що нині вказує місце першого дніпрового порогу.**

Із каскаду водосховищ на Дніпрі Дніпровське (Дніпрогес) збудоване першим — в 1932 році, але під час Великої Вітчизняної війни греблю Дніпрогесу було зруйновано. У повоєнні часи гідровузол був відновлений і реконструйований. До його складу входять будівля ГЕС-1 [07] (розташована біля правого берега), будівля ГЕС-2 [08] (біля лівого берега), найефектніша на Дніпрі водозливна бетонна гребля, трикамерний і однокамерний судноплавні шлюзи [09]. Площа дзеркала водосховища, що розташоване на теренах Дніпропетровської та Запорізької областей, становить 410 кв. км. Його загальна довжина — 129 км, найбільша ширина — 7 км, максимальна глибина — 53 м (а середня — 8 м). Повний об'єм Дніпровського водосховища — 3,3 куб. км, корисний — 0,85 куб. км. У межах порожистої частини водосховища затоплено 9 порогів та до 40 заборів — кам'яних уступів без різких перепадів висот. Місткості водосховища вистачає лише тільки для добового та тижневого регулювання стоку, а

06

06

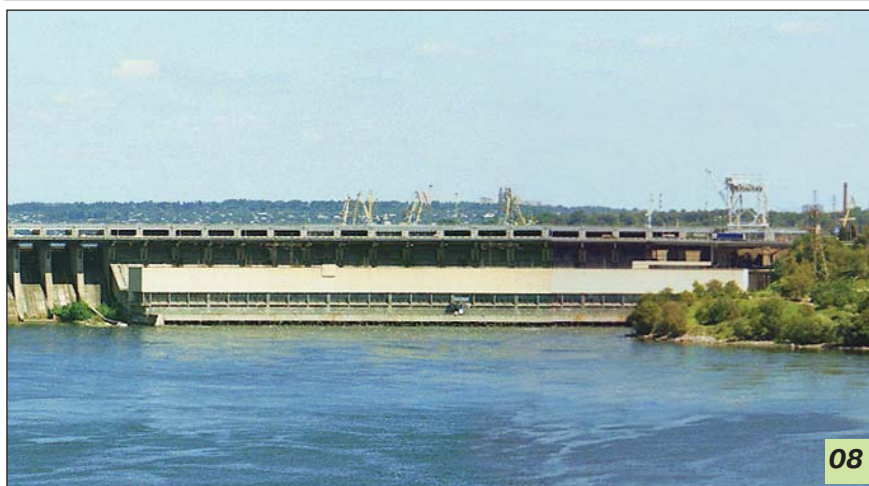
коливання рівнів води допускається в межах 0,7 м. Проектний судноплавний рівень водосховища становить 51,4 м і розрахований на прохід великовантажних суден з осадкою 3,2 м. При зниженні рівня на 0,7 м відповідно обмежується судноплавство та експлуатуються судна з меншою осадкою.

Дніпровське водосховище є джерелом господарсько-питного водопостачання міст Дніпропетровська (загальна потужність міських водозаборів складає понад 10 м³/с), Дніпродзержинська та Новомосковська (спільний водозабір — 7,4 м³/с).

Значна кількість води (до 148 м³/с) з водосховища відбирається на потреби промисловості. Найбільшими промисловими споживачами води є Дніпродзержинська ГРЕС (6,8 м³/с), Придніпровська ГРЕС (45,0 м³/с), Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського (14,4 м³/с),

07

08

09

10

завод “Запоріжсталь” (12,5 м³/с), Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського [10] (9 м³/с) та інші. З Дніпровського водосховища по водоводу Дніпро-Західний Донбас подається вода на зрошення Фрунзенської, Жовтневої та Вольнянської меліоративних систем. Дніпровське водосховище є єдиним у дніпровському каскаді, створення якого завдяки сприятливим топографічним та гідрогеологічним умовам не спричинилося до значного підтоплення земель і утворення мілководних зон.

Геологічний заказник “Дніпрові пороги” у місті Запоріжжі заснований і охороняється з 1963 року, а сучасний заповідний статус загальнодержавного значення йому надано з 1974 року. Державою охороняються заповідні терени загальною площею 1383 гектарів — не вкриті водою унікальні ландшафти [11] порожистої частини Дніпра з виходами докембрійських кристалічних порід (граніти, гнейси і магматити, які утворюють урвисті береги і скелі [12]). До заказника входить кіль-

ка островів, зокрема частина знаменитої Хортиці [01].

Різноманітна рослинність резервату включає лісові, степові, водяні, лучні та скельні угруповання.

До *Червоної Книги України* віднесено 18 видів рослин (зокрема, *вудсія альпійська, тюльпан гранітний, тюльпан дібровний, тюльпан змілистий, ковила пірчаста, ковила волосиста* [13], *ковила дніпровська, зозулинець салеповий, зозулинець шоломоносний та зозулинець обпалений*), 40 видів тварин, а до *Європейського Червоного списку* — 6 видів фауни.

Навесні в заказнику зацвітають тюльпани [14] трьох видів. Тюльпан дібровний з невеликими шляхетнотендітними жовтими квітами є прикрасою місцевих перелісків. Наприкінці квітня зацвітає тюльпан гранітний, що зростає на ледь не головній породі резервату — гранітах. Його вузьке довге, дугою вигнуте листя та невеличкі жовті переважно поодинокі квіти виглядають вельми зворушливо. На схилах та серед кущів можна зу-

стріти тюльпан змілистий, названий завдяки вузькому довгому листю, що утворюють кільця і зиваються немов змія.

У межах заповідних теренів багато археологічних та історичних пам'яток, що надають заказнику важливого наукового, історичного та естетичного значення і створюють підстави на перетворення його на комплексний заповідник.

Феномен “Дніпрових порогів” увібрав у себе настільки багато природних, людських та інших передумов і елементів розвитку, що вони навіть під водами Дніпровського моря продовжують продукувати навколо себе мереживо наукових, ментальних і, навіть, на перший погляд, фантастичних, програм щодо їхнього збереження. Зокрема, у 2007 році розпочалася реалізація Програми *Дніпропетровського обцинного фонду* “Дніпровські пороги”, авторами якої є *І. Шпірко, О. Єременко, В. Лукьянова, О. Тимошенко, Л. Загоскіна, Л. Дороховська, В. Грекова*).